

OTTESSONI ROOSI VANAMESI JUTUD

Siberi eestlaste muinasjutud Eesti Rahvaluule Arhiivis

ANU KORB

Artikkel põhineb Eesti Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna¹ Siberi eestlasest kaastöölise Rosalie Ottessoni (1899–1979) kirja pandud muinasjuttudel. Ottesson saatis arhiivile paljudesse koolivihikutesse talletatud mitmekesist rahvapärimest huvitava vanapärase traditsiooniga külakogukonna kohta (kokku 78 saadetist, ligi 3000 lk – Korb 2015: 13). Kirja-pandud jutupärimusest moodustavad olulisima osa usundilised muistendid, kuid Ottesson on talletanud ka üle 100 muinasjutu. Samas on muistendi ja muinasjutu piir hajus, eristamisel on peetud olulisimaks kriteeriumiks tõeväärtust: muinasjutt on väljamõeldis, muistendis kajastatud sündmusi peetakse tõeks või vähemalt võimalikeks (Degh 1996; Metsvahi 2010: 612).

Mõneti üllatav on, et Ottessoni saadetud muinasjutud – klassikalise folkloorižanri tekstid – pälvisid toleaegetelt kogumistöö juhendajatelt suhteliselt vähe tähelepanu. Analüüsin, mis ajendas Siberi eestlasest kaastöölise muinasjutte kirja panema ja kuivõrd ta korrigeeris oma kogumistööd vastavalt arhiivitöötajate näpunäidetele. Otsin vastust küsimusele, miks Ottessoni muinasjutuüleskirjutused äratasid kogumistöö juhendajates kahtlusi ja vastakaid tundeid.

Muinasjutud folklooriarhiivis

Eesti Rahvaluule Arhiivis leiduvate muinasjuttude kogumise kõrgperioodid on seotud Jakob Hurda ja Matthias Johann Eiseni kogumisüleskutsetega aastast 1887–1898 ning Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) loomisele järgnenud ajavahemikuga 1927–1939 (Järv 2009: 19–20). Seega on valdav osa muinasjutte üles kirjutatud enne Teist maailmasõda.

Rosalie Ottessoni kirjapanekud Krasnojarski kraist oma sünnikülalt Ülem-Bulankast (vn Верхняя Буланка), naaberkülalt Ülem-Suetukist (vn Верхний Суетук) ja sama piirkonna vene küladest pärinevad aga suhteliselt hilisest ajast, nõukogude võimu perioodist, aastatest 1969–1976, mil Eestis (v.a Setumaa) oli muinasjuttude jutustamise traditsioon enam-vähem hääbunud. Kas Ottessoni kirjapanekud on tunnistus diasporaa eestlaste elavast jututraditsioonist või pelgalt passiivsest juttude mäletamisest?

Ottessoni, nagu paljusid teisigi ERA eri aegade kaastöölisi, võib pidada nii juttude talletajaks kui ka jutustajaks. Ta pani lood kirja oma mälule toetudes,

¹ 1940. aastal muudeti Eesti Rahvaluule Arhiiv kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnaks (RO). 1995. aastal sai kirjandusmuuseumi rahvaluule osakond Eesti Rahvaluule Arhiivi õigusjärglasena tagasi oma ajaloolise nime.

vahendas muinasjutte kogukonna ühise teadmisenä. Põhiosa muinasjuttudest oli ta kuulnud korduvalt erinevate jutustajate suust ja oskas neid ka ise edasi anda.

Koguja taust

Ülem-Bulanka küla, kus Rosalie Ottesson sündis, sai alguse 1861. aastal välja-saadetutest ja sundasunistest talupoegadest (vt Must 2012: 397–399). Kuna Ottessoni kohta olen oma varasemates kirjutistes andnud põhjaliku ülevaate (vt Korb 2013: 10–11, 2015: 11), piirdun siinkohal vaid artikli seisukohalt olulise teabega.

Ottessoni kirjapanekutest saame teada, et tsaarivalitsus oli ta isa Siberisse saatnud, ema aga oli sündinud Siberis. Ottesson kasvas üles traditsioonilises rikkaliku pärimusega külakogukonnas, kus vanad jutud, laulud, loitsud, kumbed jms olid igapäevaelu osa. Ta omandas parema hariduse kui enamik tolaeagseid Siberi külaelanikke: kodukülas Ülem-Bulankas õppis ta eestikeelses koolis neli aastat, 5. ja 6. klassi aga lõpetas venekeelses koolis vene külas Jermakovos.

Ottessoni noorusaastad jäid enamlaste võimulolemise aega, kui Siberi eestlaste elus toimusid suured muutused. Aktiivse eluhoiakuga ja heade organisatorivõimete naine astus 1924. aastal komparteisse, pärast Krasnojarski parteikooli lõpetamist töötas eri ametites: kodukülas lugemistoa juhatajana, kooliõpetajana, Karatuzi rajooni naisorganisaatorina, külanõukogu ametnikuna, oli üks kohaliku kolhoosi organiseerijaist. Pensionieas osales Ottesson aktiivselt küla kultuurielus, korraldades näitemänge, kontserte jm meelelahutust.

Ottesson hakkas ERA-le kaastööd tegema 70-aastasena, oma viimasel elukümnendil, saanud ärgitust tolaeagselt Moskva ülikooli etnograafiatudengilt Igor Tõnuristilt², kes osales 1965. aasta suvel arheoloogilistel välitöödel Krasnojarski krai lõunaosas ja tutvus Minussinski piirkonna eesti ja läti asundustega. Naasnud Siberist, konsulteeris Tõnurist korduvalt kirja teel Ottessoniga, et täpsustada etnograafiaalaseid või laiemalt pärimust puudutavaid küsimusi. Just Tõnuristi soovitusel sai suurte pärimusalaste teadmistega Ottessonist kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna kaastööline.

Allikmaterjal ja taust

Lisaks Ottessoni kogutud muinasjuttudele ERA-s (EKM ERA, RKM³ II 271, 272, 288, 291, 305, 313, 318) kasutan Ottessoni ja rahvaluule osakonna töötajate vahelist kirjavahetust,⁴ sest kirjad on omalaadne võimalus „kuulata” arhiivitöötaja ja korrespondendi vestlust (Oras 2008: 42). Samuti jälgin tolaeagseid kogumistööjuhendeid, eeskätt ajavahemikul 1961–1976 ilmunud

² Igor Tõnurist õppis Moskva riikliku ülikooli ajalooteaduskonnas aastail 1964–1969.

³ RKM – Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluulekogu asutati 1947.

⁴ Osa kirju on Ottessoni kogutu juures, osa ERA eesti folkloristika ajaloo materjalide (EFAM) seas.

„Rahvapärimuste koguja” kümnes numbris avaldatud kogumisõpetusi ja küsitluskavasid.

Toetun ka omaenda pikaajalisele töökogumisele ERA-s ja välitöödel – kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna ekspeditsioonidel Eesti eri maapiirkondadesse alates 1970. aastate keskpaigast ja Siberi eestlaste juurde alates 1991. aastast. Ottessoni kodukandist talletasin 1991. ja 1992. aastal ka mõned muinasjutud, 2012. ja 2013. aastal jäädvustasin kaasaegsete mälestusi Ottessonist.

Ottessoni kogumistöö algus ja eesti kogukonna keelekasutus

Kui Rosalie Ottesson kogumistööd alustas, ei olnud tal aimu, mida talle teadaolevast rikkalikust pärimusest rahvaluule osakonnale saata. Tema esimene saadetis (u 25 lk käsikirja) sisaldab muuhulgas ka paar muinasjuttu lastele. Tekstide juurde on lisatud märkus: *tõlkis Ottesson* ja aastanumbrid vastavalt 1937 ja 1947.

Arhiivitöötaja saatis vastusena Ottessoni esimesele saadetisele (kiri 18. III 1969) kogumisjuhised: palus panna materjal kirja õigete ja täpsete andmetega. Vastuses seletas Ottesson kodukülas levinud juttude-laulude tundmist, jagades teavet ka saadetud muinasjuttude kasutuskonteksti kohta – jutte kasutanud ta pedagoogilistel eesmärkidel, laste tähelepanu võitmiseks: „[---] iga õpetajal peab olema oma kaval meetodika, et vahetunni aegu väga kõvasti ei müraks. – õppetaja peab millegiga neid uvitama.” (EKM ERA, RKM II 271, 79 (1969))

Muinasjuttudele lisatud märkest „tõlkis Ottesson” järeldan, et naine rääkis lastele lugu vene keeles, tema saadetised kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnale ja ka Minussinski koduloomuuseumile on kirja pandud aga eesti keeles. Ottessoni elulooandmetest nähtub, et ta töötas 1937. aastal tõesti Ülem-Suetuki külas kooliõpetajana, aga mitte enam kümme aastat hiljem, mis on märgitud teise muinasjutu tõlkimisaastaks. Koguja märkust teksti tõlkimise kohta ei saa alati päris tõe pähe võtta, sest kogumistöö algusaastatel lisas Ottesson sama märkuse paljudele oma saadetud tekstidele, sealhulgas ka Eesti traditsioonis hästi tuntud lauludele-juttudele.

Mulle pole teada, kui hästi olid Ülem-Suetuki küla lapsed 1937. aastaks vene keele omandanud. Ottessoni andmetel mindi piirkonna koolides vene keelele üle 1936. aastal. Üldiselt keelustati emakeelne kooliharidus Venemaal ja suleti rahvuskoolid aastatel 1937–1938 (Roemmich 1978: 42).

Kõnekad on Ottessoni selgitused piirkonna eesti kogukondade keelekasutuse kohta, korduvalt vabandab ta oma keelekasutuse pärast:

Praegu meil on kõik raamatud, lehed j.n.e. vene keeles Ülem ja alam juhatus on kõik meil vene keeles. 1936aastal ka Eesti koolid viidi kõik vene keele peale üle veiksed lapsed kõik juba maast madalast õppetakse vene keelt rääkima, oma külas räägime eesti keelt, tihti ka eestlased oma vahel tarvitavad eesti-keelt. (EKM ERA, RKM II 271, 41 (1969))

Meie oleme venerahva hulgas, räägime ja kirjutame enamasti kõik vene keeles. Eesti keelt praegu on meil kirja töös, kui ka rääkimises puudus, kipuvad vene sõnad ja ka tähed kirja sisse tulema. Palun ärge selle üle pahantage – kui mõni lause ja sõnad ei ole nii moodu kirjutatud nagu tarvis. 2/X 69a. Ü-Bulan. (EKM ERA, RKM II 271, 224 (1969))

Läbi aegade on Jakob Hurda kogumisüleskutsetele vastanud inimesed tundnud muret oma vähese koolihariduse ja võimalike kirjavigade pärast (vt Kikas 2014: 317). Ottesson väidab ühes järgmises kirjas:

Meil on kerge igad vene keeli juttu ehk rääkimist eesti keeli rääkida, kes vähegi vene keelt oskab. Aga eesti rääkimist vene keeli rääkida on raskem. Nii et meie, kui ükskord kuuleme vene keeli juttu, vabalt räägime teda eesti keeli. (EKM ERA, RKM II 271, 396 (1970))

Ametlikuks asjaajamise keeleks sai Siberi külades vene keel, samas kasutavad piirkonna eestlased omavahelises suhtluses eesti keelt suuresti ka tänapäeval, kuigi eesti kogukonnaliikmete arv järjest väheneb.

Ottestsoni kirjapandud muinasjututekstides on üksjagu vene sõnu või mugandusi vene keelest, näiteks jutukangelast nimetatakse mitut puhku *pahateer*⁵, muinasjutus „Petlik varrukäimine” (ATU 15) esinevad sõnad *kladovka*⁶ ja rasva täis *korssika*⁷. Tihedad kontaktid naabritega on põhjustanud ka näiteks Eestis Virumaal elavate eestlaste eestikeelsetes juttudes venekeelseid vahelepõikeid (vt Järv 2017: 185). Prevaleeriva suurkeele mõju võõrsil elavate väikerahvaste keelele on aga mõistagi paratamatu.

Folkloorikogujate juhendamine

Kõigil aegadel on folkloorikogumise üleskutsetega (Eestis vähemalt alates Jakob Hurdast) kaasnenud kogujate juhendamine, on jagatud õpetusi, mida koguda ja kuidas kogutud kirja panna. Seda on jätkatud tänapäevani välja.

Soome folkloristid, nt Kati Mikkola jt, on täheldanud, et arhiivitöötajate ja kogujate kirjavahetusest saame infot ka nendevahelise suhte kohta (Mikkola 2009: 98–99). Rahvaluule osakonna töötajate kirjad Ottessonile järgivad ametlikku stiili, neis võib täheldada hierarhilist või õpetaja-õpetatava suhet. Arhiivi laekunud kaastöid hinnati sel perioodil viie palli süsteemis nagu kooliõpilasi õppetundides. Arhiivitöötajate hinne Ottessoni esimesele saadetisele (kokku 25 lk) oli 3 miinus, kuid iga järgmise saadetisega muutusid hinnangud positiivsemaks.

Perioodil, mil Ottesson arhiivi materjali saatis, vahetusid kaastööliste juhendajad sageli, Ottessoniga on kirju vahetanud vähemalt viis tolelaegset rahvaluule osakonna töötajat (vt Korb 2013: 12). Vastutuse jagamine arhiivi kaastööliste juhendamisel ei soosinud usalduslike kirjasõbrasuhete tekkimist.

⁵ Vrd vn *богатырь* ('vägilane').

⁶ Vn *кладовка* ('väike sahver').

⁷ Vn *горшук* ('savinõu').

Tõenäoliselt peljati ka Ottessoni nõukogudemeelsust. Tema poole pöördui ajastuomaste ametlike mallide kohaselt: *Lp. R. Ottesson* või *Lp. sm. Ottesson*.

Sellele, et folklooriarhiivi kaastöölised ei toiminud päris omapäi, vaid järgisid etteantud küsitluskavasid, on tähelepanu juhtinud mitu uurijat, nt soome pärimuse uurija Outi Fingerroos (2004: 24–26). Nõukogude ajal võeti rahvaluule osakonnas uute kogumistöö juhendite ja küsitluskavade koostamisel eeskuju Eesti Vabariigi ajal ERA kaastöölise abistamiseks ja juhendamiseks koostatud väljaandest „Rahvapärimate selgitaja” (1936–1940).

Ottestsonile saadeti esmalt „Rahvapärimate koguja” (RPK) nr 2, järgmise saadetisega (25. aprillil 1969) saadeti teele RPK numbrid 3–6, mis olid ilmunud Ottessoni kaastöö tegemise alguseks 1969. aastaks, hiljem sai ta ka järgmised RPK numbrid. Juhiseid muinasjuttude talletamiseks leiame RPK-st võrdlemisi vähe, sest 1960.–1970. aastail, kui juhendid koostati, ei loodetud ilmselt rahvaluule kogumise käigus leida rahvaehtsaid muinasjutte ning sekundaartraditsiooni talletamist sel perioodil oluliseks ei peetud. Herbert Tampere artiklis „Üldisi juhiseid rahvapärimate kogujaile” öeldakse muinasjuttude kohta: „Muinasjutud on jäänud enamasti juba mineviku-varaks, kuid siin-seal leidub veel häid vestjaid, kelle repertuaar (kui see pole pärit raamatutest) on tingimata tarvis täielikult kirja panna võimalikult selles sõnastuses ja samas keelemurdes, nagu jutustaja neid esitab.” (Tampere 1961: 5)

Kuigi kirjad Ottessonile olid institutsioonikesksed, esitasid teadurid-arhiivaarid ka oma konkreetsest uurijahuvist lähtuvaid küsimusi. Näiteks Mall Proodeli koostatud „Täiendavat kohalikust jutust” õhutab arhiivi kaastöölisi jälgima jutuvestmist pikemat aega selle loomulikus keskkonnas (Proodel 1967: 35–38), küsitluskavas „Jutuvestmisest tänapäeval” puudutatakse põgusalt ka muinasjutte: „Kas ja kellele räägitakse teie pool veel muinasjutte? Kas need on kelleltki kuulnud või raamatutest loetud?” (Proodel 1970: 28)

Kui tänapäeval on folkloori ja mittefolkloori piirid ähmastunud, siis 1960.–1970. aastail püüti teha ranget vahet. Nii paluti ka Ottessonil eraldada kirjanoduslikku päritolu lood:

31. märtsil 1971. a. Päril rahvaluule hulka saame arvata need, mis pole pärit trükitud raamatutest. Kirjanodusliku päritoluga lugude levik huvitab rohkem kirjandusteadlasi, sellepärast oleks parem, kui edaspidi püüaksite niisuguse materjali kirjutada eri vihikusse. (EKM ERA, EFAM, RO kirjavahetus)

Kuna Ottesson saatis muu materjali seas muinasjutte, ajendas see arhiivitöötajaid ka nende kohta küsimusi esitama.

Tartus, 17. sept. 1969. Lp. Rosalie Ottesson.

Olete seekord saatnud väga huvitavat ja head materjali. Järgmine kord selgitage paari sõnaga ka muinasjuttude jutustamist. Kust ja kellelt need on kuulnud, kas praegusel ajal neid räägitakse või ainult veel mäletatakse. Küsimus on selles, et need muinasjutud ei ole päris tavalised, nad oleksid nagu pooleldi ümber tehtud või osalt kellegi enda loodud. (EKM ERA, EFAM, RO kirjavahetus)

Ottesson tunneb end ilmselt süüdistusest puudutatud olevat ja vastab söakalt:

Mis tähendab muinas juttude kohta. Neid pole ma kuskilt maha kirjutanud, pole ma neid ka ise välja mõtelnud. Neid muinas juttusi rääkisivad meie vanaemad kui nad elus olivad. Nad on mul kaunis hästi meeles, mõnikord kui tuleb ette, räägin ma neid. Ma tean väga palju muinasjutte. Kui soovite ja teid ei tüüta, võin kirjutada veel. (EKM ERA, RKM II 271, 79 (1969))

Ka mitmed Eestis tegutsenud rahvaluulekogujad, kes on lood kuulnud omakandi inimestelt, on puutunud kokku asjaoluga, et nende saadetisi on peetud mahakirjutusteks raamatutest. Kärri Toomeos-Orglaan (2011: 88) järeltab seto jututraditsioonile tuginedes, et kirjandusmõjuliste tekstide jõudmist folklooriarhiivi ei saa pidada enamasti pahatahtlikuks võltsinguks, vaid see näitab kirjakultuuri tugevat ja paratamatut mõju jututraditsioonile. Rahvajuttudena ringelnud süžeed võivad jõuda raamatukaante vahele, aga saada ka trükise vahendusel taas suulise pärimuse osaks. Rahvajutustaja jaoks ei ole tihtipeale erilist vahet, kas on tegemist loetud või kuulnud jutuga (vt nt Vahtramäe 2003: 104).

Paar aastat hiljem kinnitab Ottesson taas:

Mina muinasjuttusi ei lugenud. Mina õppisin vene koolis. Olin kinni kooli õppusega. Vene keelt õieti ei osanud. Õppida oli raske. Kõrvalisi raamatusi lugeda ei tulnud. (EKM ERA, RKM II 291, 275–278 (1972))

Ühest hilisemast kirjast selgub siiski, et Ottesson on lugenud 1001 öö muinasjutte ja tunneb ka kooliraamatutes avaldatud jutte, nt:

Õde Aleena ja vend Ivaanuska. (laste muinasjutt.) See jutt on laste lugemikus, venekeeles [---] Kui ma õppetaja olin siis ma teda lugesin [---] Ja nüüd ta on olemas. II klassi õpperaamatus. (EKM ERA, RKM II 271, 261 (1969))

Ilmselt läks Ottessonile hinge, et teda kahtlustati juttude ümbertegemises, ja ta kinnitab korduvalt, et ta pole juttudele omalt poolt midagi lisanud.

Muinasjutt kuida loll klaasmäe otsa vask, hõbe ja kuld täkkuga sõitis...⁸ on täpselt nii kirjutatud, kui ma teda kuulsin. On nad ümbertehtud või kellegi enda loodud? Ei tea... Neid juttusi – meil vanad inimesed räägivad praeguni. Kirjutuse aegu ma püütsin neid lühemalt kirjutata – ei kirjutanud kõiki peensusi... et võtab vähem aega... (EKM ERA, RKM II 271, 223 (1969))

Seega püüdis Ottesson pikkade juttude kohta mõnikord arhiivile edastada vaid süžee, mitte jutu kõiki kordusi jm üksikasju kirja panna. Samas lubab ta vajadusel jutte täiendada.

---

⁸ Kuningatütar klaasmäel (ATU 530).

Arhiivitöötajate kirjadest ei selgu, kas Ottessonil on palutud varem saadetud jutte täiendada. Küll aga on talle soovitatud teadaolevad teisendid kirja panna.

Muinasjutu juures „Noorekstegev peegel”⁹ on märkus, et teate veel üht sarnast juttu, ainult teistmoodi lõpuga. Palun kirjutage ka see teisend terviklikult üles – uurijatele on teisendid olulised. (EKM ERA, EFAM, RO kirj vahetus (1972))

Ottesson saadabki lisaks jutu teise variandi (vt RKM II 291, 166–182) ja on teksti lõppu märkinud: „Seda juttu ma esimest korda kuulsin kui ma alles algkoolis õppisin (1912–1913. a.) Valt J. ja Ottesson P. suust. Seda juttu 10. III 72. a. rääkis mulle Sirk Tilde veel.”

Kuna Ottessoni juhendajad rõhutasid korduvalt oma kirjades, et rahvaluuleuurijatele on äärmiselt oluline, et iga rahvaluulepala kohta oleks eraldi märgitud võimalikult täpsed andmed, kellelt seda või teist laulu, juttu jm on kuuldud (venelastelt või eestlastelt, eesti või vene keeles), kas see on veel üldiselt kasutusel või mäletavad ainult üksikud, hakkas naine lisama juttude juurde järjest enam infot jutustajate ja jutustamisolukordade kohta, nt:

Novot, muinasjutt vene keeles „Жар-птица”, „Tulelind” või „Palav lind”¹⁰, mina kuulsin teda 1915. aastal, kui ma vanaema juures elas. Õhtaistujad rääkisid. Kellel seda meelega tuli küsida. Üks vilistas heasti. Teine veel paremini. Et õhtu kergemini mööda läheks. Et uni peale ei tuleks. (EKM ERA, RKM II 291, 267 (1972))

Schar ptitsa жар-птица II jutt. Venekeeles. Seda juttu 1926 aastal ma kuulsin Minusinskis venekeeles. Olin naistegelaste kursustel, siis Vened rääkisivad. 1934–35a. kuulsin ma seda juttu Talvik Reinu suust eesti keeles. Talvik R. oli eestimaamees aga kust jaoskonnas, ma ei tea. No muinasjuttusi teadis palju. Iga õhtu kas kontoris või polevoi staanis¹¹, puhke ajal. Vestas ta muinasjutte. Rääkis ta „Monde Kristist” Ilja Tsaarevitsast, kolmes pahaterist jne. (EKM ERA, RKM II 291, 282 (1972))

Samuti sooviti arhiivi poolelt andmeid jutustajate päritolu kohta:

24. mai 1973. Juhul, kui mõne jutustaja kohta teate, kus tema või tema vanemad Eestis elasid, siis suurendaks see veelgi üleskirjutuste väärtust. Muidugi ainult juhul, kui seda teatakse või mäletatakse. (EKM ERA, EFAM, RO kirj vahetus)

Kuna tollaegsetel arhiivitöötajatel puudusid elteadmised Siberi eesti küladest, on küsimus ootuspärane. Samas teavad Siberisse saadetutest alguse saanud külade inimesed üldjuhul oma esivanemate sünnimaad – Eestit, mitte täpsemat päritolupaika. Ottesson teab oma isa Tartust pärit olevat, aga teiste jutustajate esivanemate sünnikohta ta nimetada ei oska.

⁹ ATU 551.

¹⁰ Kuldne lind (ATU 550).

¹¹ Вн *полевой стан* ('välilaager, põllulaager').

Kuna ka kogumisjuhendeis rõhutati jutustajate andmete lisamise vajadust, arutleb Ottesson oma kirjades selle üle, kuidas jutud võisid levida ja Siberi eestlasteni jõuda:

Muinasjutud on inimeste elust. Targemad inimesed on neid loonud. Enne inimesed ei osanud lugeda ega kirjutata. No aga inimeste hulgas oli palju talandilisi inimesi, kes mõtlesid inimeste elust muinasjuttusi välja. [...] Kui juba inimesed hakkasivad kirja õppima, ilmusivad trükikojad, kirjanikud – inimeste talant. Siis hakanuvad ka vanu inimeste luulesi, juttusi, rääkimisi, muinasjuttusi ümber kirjutama raamatutesse, mida nimetatud inimeste tvortsestvo¹². Sellepärast ka muinasjutud lähevad põlvest põlveni edasi nii, et neil lõppu ei tulegi. (EKM ERA, RKM II 305, 350–351 (1973))

Sel ajal, kui Eestist inimesi Siberi saadeti, Siberis ju ei olnud mingisugusi raamatuid, ei lehta. Kust inimesed võtsivad muinasjutud või laulud? Enamjagu on nad kõik Eestist toodud. Ja tõivad need, keda Eestist Siberi saadeti. Neid inimesi praegusel ajal ei ole enam kedagi elus Ülem-Bulanis. Mõnede lapsed ja lapselapsed on veel elus. Minu isa oli Tartu jaost. Tema kääst meie omandasime palju laulusi ja muinasjutte. Väljak, Jüri; Kurtin, J.; Valt, J.; Talvik, R. – need ka vilistasivad palju muinasjuttusi. Olivad ka Eestimaalt. Kust kantist? Ei tea. Me olime siis veel lapsed. Kas meie tohtisime vanu inimesi oma küsimustega tülitata. Tuli nurka pugeada. Tasa naerda, kui nad muinasjuttusi ajasivad. Ega enne lapsed tohtinud sõna rääki, kui vanad juttu ajasivad. Üeldi: „Teie rääkige siis, kui kanad kusele hakkavad.” (EKM ERA, RKM II 291, 275–277 (1972))

Niisiis Ottessoni lisanduste abil saame teavet ka XX sajandi alguse lastekasvatuse kohta – vanemate autoriteeti tuli lastel tingimusteta tunnistada.

Otessoni saadetiste kaaskirjadest selgub, et põhiosa arhiivile saadetud muinasjuttudest oli ta kuulnud juba lapsepõlves, kuid lugusid talletama hakkas aastakümneid hiljem. Seega on lugude kuulmise ja talletamise ajavahe päris suur. Tal oli keeruline vastata arhiivitöötajate küsimustele, kellelt konkreetne lugu on kuulnud, sest paljusid jutte oli ta kuulnud korduvalt ja erinevate esitajate suust.

Kogumistöö ajendid ja erinevad arusaamad

Soome folklorist Jyrkki Pöysä (2010: 41, 111) on esile toonud folkloorikogujate motiivid, mis on neid ajendanud arhiivile kaastööd saatma. Ta märgib, et sotsiaalses hierarhias allpool asetuvate kogujate puhul on oluline võistlus ja tasu töö eest ning seegi, et pärimus päästetakse järelpõlvede tarvis. Mõnele oli pärimuse kogumine ergastav ja meeldiv ajaviide. Ottessoni kirjade põhjal võib järeldada, et naine tundis küll heameelt arhiivipoolse tunnustuse ja preemia- raha üle, kuid folkloorikogumine oli talle pigem meeldiv ajaviide ja missioon. 1971. aasta maikuu kirjutab ta:

¹² Vn *творається* ('looming').

Istuda ja hulkuda ilma tööta. Mul' on igav. Kirja töö praegusel ajal on mu aja-
viide. Viisilist tööd teha mu tervis enam ei luba. [...] Meie vanad peame koguma,
vanavara museidesse, et tulevased noored ja meie lapselapsed. Museis näevad
ja loevad, mis moodu endised inimesed elasivad ja olivad... Mis meie museisse
kokku korjame. See on ajalugu tulevase põlvele... Vot mille pärast meie vanad
inimesed piame tõsiselt ja suure huviga luule korjuse tööd tegema. (EKM ERA,
EFAM, RO kirjavahetus)

Kui Ottessonil paluti folkloori koguda ka koduküla teistelt, eeskätt vane-
matelt inimestelt, ei järginud ta seda soovitusi, sest pidas end kompetentsei-
maks kogukonna pärimust vahendama.

Ottesson oli kuulnud hulgaliselt jutte venelastelt jt ümberkaudsete rah-
vaste esindajailt, mõistagi vene keeles. Aeg-ajalt vene külas tütre perel kodu-
hoidjaks olles pani ta kirja ka seal kuulnud lood ja saatis needki eesti keelde
ümberpanduna folklooriarhiivi.

Ma elasin terve kuu aega Sõrestikus tütre juures. Tütar oma mehega sõit-
sivad kodust ära Altai kraisse, meneral veedele arstima. Ma olin neil kodu
laste juures. Tööd mul' seal midagi teha ei olnud... Sain teada, et Sõrestikus
on veel palju vanasi inimesi kes oskavad muinasjuttusi rääkida. Käisin nende
juures juttu ajamas, nad vestasivad mulle need muinasjutud. Nüüd sõitsin
kodu. Kodu ka mul' suuremad midagi teha ei ole, võtsin kirjutasin need jutud
vihikusse ja saadan nad teile museisse. (EKM ERA, RKM II 305, 422 (1973))

Ilmselt ei väärtustatud arhiivi poolelt piisavalt Ottessoni vene küladest
vahendatud lugusid, pigem suunati mitmekesiste pärimusteadmistega Ottes-
son oma kogukonna muud pärimust jäädvustama. Kohati tundub, et ka Ottes-
son ise ei pidanud oma muinasjutuüleskirjutusi muu materjali saatmisega
võrdväärseks ja püüab muinasjuttude kirjapanekut kuidagi õigustada. Näi-
teks vabandab ta lugude Eestisse saatmise eest ja peab vajalikuks oma valikut
põhjendada:

No ja mul on ka soov, et teie ka loeksite ja teada saaksite, missugusi mui-
nasjuttusi me [elades] vene rahva hulgas praegusel ajal räägime. (EKM ERA,
RKM II 305, 349–351 (1973))

Palun ärge mitte pahaks pange. Nii siis see kord lõpetan muinas juttude kir-
jutamist. Ega ma enam neid kirjuta. Nüüd võtan jälle uuesti see töö käsile
mida nõuab muuseumi programmi. Ma mõtlen ega see ka liisna¹³ ole, mis välis-
poolt muuseumi küsimusi mu poolt kirjutud on. Nii siis seekord „Üvasti Ottesson”.
(EKM ERA, RKM II 305, 423 (1973))

Mitmetest Ottessoni saadetistest nähtubki, et ta on vastanud konkreet-
setele küsitluskavadele, mille kohta on arhiivi teadurid temalt abi palunud.
Ottessoni kirjapandud muinasjutud ei moodusta ühtset tervikut, neid võib

¹³ Vн лишний ('ülearune').

leida tema paljudest saadetistest. Vene külas Sõrestõkis kuulnud muinasjutte on kõige rohkem 1973. aasta saadetistes, köites RKM II 305.

Juttude nimetused ja funktsioon

Kirjapandud muinasjutu pealkirja juurde on Ottesson vahel märkinud: *muinasjutt*, *vanaaegne jutt*, *vanamesi jutt*, *väljamõeldud jutt*, aga ka *luuletus*. Kui arhiivitöötajad palusid selgitada, millest ütlus *vanamesi jutud* on tulnud ja mida nende juttude all mõeldakse, seletab Ottesson:

„Vanamesi jutt”, „muinasjutt”, „väljamõeldud jutt”, „vanaaegne jutt” – need on kõik luulejutud. Niisugused ütelused ilmusivad meie esivanemate käest, kes neid juttusi välja mõtlesivad ja rääkisivad. Rääkija püüdis neid juttusi oma ütlusega ilustata, et kuulajad neid suure huvitusega kuulaksivad. Nende kuulaja saab aru, et nende juttude sees on pool valet. No aga kui on tore nimi, siis tuleb jutt lõpuni ära kuulata. (EKM ERA, RKM II 271, lk 388 (1969))

Kuigi Ottesson kinnitab korduvalt, et tegemist on muinasjutu ehk väljamõeldud jutuga, sisaldavad ta kirjapanekud ka infot jutu tõsiseltvõetavuse kohta, nt muinasjuttu „Peretütar ja vaenelaps” (ATU 480), mis räägib vanakuradist, kes keskööl saunas pesevat vaeslast kimbutab, kommenteerib Ottesson:

See jutt läinud ilma pidi laiali. Sest ajast peale keegi pole enam öösse sauna pesema läinud. Tahan ütelda: „Minu vanemad ilmaski öösel saunas ei käinud. Valges käisivad – käisime saunas ära.” (EKM ERA, RKM II 291, 59–62 (1972))

Keeldu, et pärast päeva loojaminekut, eriti aga pärast südaööd, ei tohi sauna minna, järgiti piirkonna külades ka veel 1990. aastail.

Periodil, mil Ottesson muinasjutte talletas, kasutati lugusid peamiselt meelelahutuse funktsioonis. Ottesson kirjeldab arhiivitöötajate palvel ka kultuuritöötajate või/ja õpetajate organiseeritud jutustamisõhtuid.

Ma täna räägin mismoodu meil Venekülades klubis ja lugemis toas muinasjutude õhtuid läbi viiakse. [---] Muinasjuttu organiseerijad on nende juhatajad. Eeskätt ise valmistavad muinasjuttu ehk mõni kooliõpilane räägib. Mis ta ise luuleraamatust luges. Peale selle küsib: „Võib olla teie pealt kuulajate seas on niisugusi inimesi olemas, kes teab veel ilusaid ja uuvitavaid muinasjuttusi. Isik keda kutsuti muinasjuttu vestma ütleb: „Lubage mulle, mull on üks muinasjutt kui soovite ma räägin. Ütleb muinasjuttu nime ära.” Rahvas plaksub käsa. Muidugi kässivad rääki. Arator läheb püünele istub laua taha ja räägib juttu rahvas kuulavad. [---] Kui muinasjutt on kõvasti pikk, osaks jäätakse teise õhtuks. Rääkija jääb kõige uuvitama kohapeale pidama... Nii et pealt kuulajad tingimata teisel õhtul tulevad kuulama millega muinasjutt lõpeb. Teisel õhtul klubi – või – ehk raamatukogu juhataja, kus muinasjuttu räägitakse teeb muinasjutu õhtu lahtiseks ütleb ära teema ja mille juurde

jutustaja pidama jäi. Annab jutustajale sõna. Jutustaja tuleb rahva näo ette. Algab juttu. Ühte juttu mitu korda ei räägita. Juttu räägitakse mitte rohkem kui tund aega. Pikk jutt kestab mitmeks õhtaks. No jutu vestaja peab püütma alati, et ta kõige uuvitama koha peale pidama jääb. (EKM ERA, RKM II 305, lk 442–443 (1973))

Jutuvestmised kogukonnas oli sageli kombeks lõpetada „Musta härja jutuga”, jututüüp „Ilma lõputa jutt” (ATU 2275).

Musta härja jutt N=3.¹⁴ See jutt on ilma lõputa. Me kui olime noored Tihtilugu rääkisime „Musta hära juttu.” Sai siis heasti naerda.” (EKM ERA, RKM II 291, lk 305 (1972))

Seda narritamisjuttu on peetud ennekõike seto jutustamistüübiks (Viidalepp 2004: 92–94), kuid ilmselt on see olnud siiski laiemalt tuntud. Risto Järve (2017: 204) hinnangul jõudnud süžee Virumaale slaavi jututraditsiooni mõjul.

Kokkuvõtteks

Pärimuslikus külakogukonnas kasvanud Rosalie Ottesson teadis palju muinasjutte. Olles jutte kuulnud lapsepõlves esmalt eesti keeles, alates teismeliseast nii eesti kui ka vene keeles, vahendas ta ERA-le kõik lood, ka vene keeles kuulnud, eesti keelde tõlgituina. Ta ei pannud lugusid üldjuhul kirja kohapeal, vaid tagantjärele, sageli aastakümneid hiljem. Nii võib öelda, et Ottesson oli nii muinasjuttude talletaja kui ka jutustaja.

Talle oli rahvaluule osakonnale kaastöö tegemine missioon ja meeldiv aja- viide. Ta tunnistas institutsiooni autoriteeti, püüdis hoolikalt järgida arhiivitöötajate näpunäiteid ja vastas talle esitatud küsimustele. Samas oli ta paljusid jutte kuulnud korduvalt ja erinevate jutustajate suust. Ta ei püüdnud vene kogukonnast talletatud lugusid kodukülas kuuldutest eristada, samuti polnud tema jaoks oluline, kas lugu räägiti eesti või vene keeles, kas jutustaja oli seda lugenud või teistelt kuulnud.

Kuna vaatluse all oleval perioodil eelistati kogumisel vanemat pärimust (nt Eestis röömustas koguja iga regilaulufragmendi talletamise üle!), võinuks muinasjuttude talletamine olla eriti soositud. Samal ajal ei saa seda Ottessoni kogu kohta väita: rahvaluule osakonna töötajad ilmselt ei eeldanud, et Siberi eestlaste traditsioonis on püsinud rahvaehtsad muinasjutud. Trükiste vahendusel traditsiooni jõudnud lugude kogumist ei peetud oluliseks. Rahvaluule osakonna kogumisstrateegiad olid tol perioodil suunatud konkreetse piirkonna pärimuse jäädvustamisele (nt ekspeditsioonid endistesse Eesti kihelkondadesse, kus keskenduti põliselanikele ja võidi jätta küsitlemata mujalt tulnud), nii ei ilmutanud arhiivitöötajad huvi ka Siberi vene külade repertuaari vastu. Ottessonil oli keeruline vastata küsimusele, kelle käest ja millal

¹⁴ Ottesson on vahel oma saadetisi numereerinud, kuid mitte alati.

ta lugu kuulis, sest ta ei talletanud üksnes piirkonna eestlaste jutte, vaid ka naabrite omi.

Ottessoni rikkalikke pärimusteadmisi osati hinnata, kuid tema muinasjutuüleskirjutustesse suhtuti mõninga ettevaatusega. Pigem püüti tema laialdasi pärimusteadmisi rakendada muu pärimuse jäädvustamisel. Peamiselt koguti 1960.–1970. aastail folklooritekste, Ottessoni omapoolseid lisandusi saadetisele ei peetud vajalikuks. Tänapäeva kontekstikeskse lähenemise seisukohast on aga Ottessoni tähelepanekud ja mõtted hindamatu väärtusega. Samal ajal paluti Ottessonil siiski kirjeldada kultuuritöötajate organiseeritud jutuvestmisõhtuid, mis näitab ka uurimisteemade mõningat avardumist.

Kirjutise valmimist on toetanud Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus), see on seotud Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojektiga IUT 22-4 „Folkloor kultuurilise kommunikatsiooni protsessis: ideoloogiad ja kogukonnad”.

Arhiivimaterjalid

Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) Eesti Rahvaluule Arhiiv (ERA)
EFAM, RO kirjavahetus – Eesti folkloristika ajaloo materjalid, Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna kirjavahetus.
RKM II – Riiklik Kirjandusmuuseum, kvartformaadis käsikirjaline kogu

Kirjandus

- Dégh, Linda 1996. What is a belief legend. – Folklore, kd 107, nr 1–2, lk 33–46.
- Fingerroos, Outi 2004. Haudatud muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 985.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Järv, Risto 2009. Eesti imemuinasjuttude antoloogia loomise lugu. – Eesti muinasjutud I:1. Imemuinasjutud. (Monumenta Estoniae Antiquae V.) Koost ja toim R. Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 13–24.
- Järv, Risto 2017. Virumaa muinasjutud: tõe ja reaalsuse piirimail. – Mäetagused, nr 67, lk 181–218. <https://doi.org/10.7592/MT2017.67.jarv> (15. X 2019).
- Kikas, Katre 2014. Folklore collecting as vernacular literacy. Establishing a social position for writing in 1890s Estonia. – Vernacular Literacies. Past, Present and Future. Toim Ann-Catrine Edlund, Lars-Eric Edlund, Susanne Haugen. (Northern Studies Monographs 3.) Umeå, Umeå University, lk 309–323.
- Korb, Anu 2013. Rahvaluule osakonna Siberi kaastöölise Rosalie Ottessoni ja teadurite-arhivaaride dialoog aastatel 1969–1976. – Mäetagused, nr 54, lk 7–24. <https://doi.org/10.7592/MT2013.54.korb> (15. X 2019).
- Korb, Anu (koost, toim) 2015. Roosi Siberi lood. (Eesti asundused VII.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- Metsvahi, Merili 2010. „Naine libahundiks” (AT 409) eesti jutupärimuses. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 611–627.

- Mikkola, Kati 2009. Tulevaisuutta vastaan. Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1251.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Must, Aadu 2012. Siber ja Eesti. Jalaraua kõlin. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Oras, Janika 2008. Viie 20. sajandi naise regilaulumaailm. Arhiivitekstid, kogemused ja mälestused. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 27.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- Proodel, Mall 1967. Täiendavat kohalikust jutust. – Rahvapärimate koguja, nr 5, lk 35–38.
- Proodel, Mall 1970. Jutuvestmisest tänapäeval. – Rahvapärimate koguja, nr 7, lk 26–28.
- Pöysä, Jyrki 2010. Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tiedeteidenvälisenä meetodina. – Vaeltavat metodit. Toim J. Pöysä, Helmi Järviluoma, Sinikka Vakimo. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijan Seura, lk 331–360.
- Roemich, Heinrich 1978. Die evangelisch-lutherische Kirche in Russland in Vergangenheit und Gegenwart. – Die Kirchen und das religiöse Leben der Russlanddeutschen. Evangelischer Teil. Koost Joseph Schnur. Stuttgart: AER Verlag Landsmannschaft der Deutschen aus Russland, lk 1–63.
- Tampere, Herbert 1961. Üldisi juhiseid rahvapärimate kogujaile. – Rahvapärimate koguja, nr 1, lk 3–9.
- Toomeos-Orglaan, Kärri 2011. Seitsme maa ja mere tagant? Küsimusi imevõiminasjuttude päritolust. – Vikerkaar, nr 1–2, lk 78–89.
- Vahtramäe, Ell 2003. Rahvajutud ja raamatujutud. – Pärimus ja tõlgendus. Koost Tiiu Jaago. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 104–116.
- Viidalepp, Richard 2004 [1965]. Eesti rahvajuttude laadist, funktsioonist ja jutustajatest. – Sator 4. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi rahvausundi tööühm.

Anu Korb (snd 1950), PhD, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadur (Vanemuise 42, 51003 Tartu), korb@folklore.ee

The folktales of Siberian Estonians in the Estonian Folklore Archives

Keywords: folklore collecting, folktales, Siberian Estonians

The article discusses the folktales that were written down in villages of the Minusinsk region in Krasnoyarsk Krai, Russia by Rosalie Ottesson (1899–1979), an Estonian in Siberia and an informant and collaborator of the Department of Folklore, Estonian Literary Museum. The tales were written down in 1969–1976 when the tradition of telling folktales had more or less disappeared in Estonia.

Ottesson, who grew up in a village community with a strong oral tradition, had heard folktales since her early childhood, first in the Estonian language, later in both Estonian and Russian. She translated the tales that she had heard in Russian into the Estonian language. It was only tens of years later that Rosalie Ottesson wrote down a majority of the folktales. Like many other collaborators of the folklore archives, she was simultaneously a storyteller and a collector of tales. Ottesson regarded her collaboration with the Department of Folklore both as her mission and a pleasant pastime.

Despite the focus on collecting more archaic folklore in Estonia in the 1960s–1970s, the folktales written down by Ottesson should have attracted more attention of archive workers and researchers. The existing correspondence held in the archives suggests that although Ottesson’s rich knowledge of folklore was valued, she was often guided away from collecting folktales and was instructed to write down other types of folklore. It seems as if the workers at the Department of Folklore had felt that the time for collecting authentic folk tales was over and collecting secondary tradition was not important in the period at hand. The folklore department’s collecting strategies in the 1960s and 1970s were mostly aimed at recording the folklore of specific regions. Ottesson, however, chose to write down the folktales of Estonians in the region but noticed also those of her neighbours. The focus in these years was collecting primarily folklore texts and any additional notes or observations by the collectors were discouraged. For a modern-day researcher of folklore, however, collectors’ personal notes have turned into an invaluable source of help for understanding older folklore texts.

Anu Korb (b. 1950), PhD, Estonian Literary Museum, Estonian Folklore Archives, Senior Researcher (Vanemuise 42, 51003 Tartu), korb@folklore.ee